

1. Идеята за човека

Откъде идва човекът? Каква е същината му? Накъде отива?

Произходът, същността и смисълът на човешкото съществуване са основни въпроси на философската антропология като философско учение за човека. Тук ще представим някои нейни основни идеи.

Какво различава човека от другите форми на битието - от бога и от природата? Каква е неговата същност? Как философията го различават от другите същества?

Ето няколко известни дефиниции, събрани от немския антрополог Ландман.

Само човекът: изпитва срам и различава доброто от злото (Библия), е длъжен да работи (Библия, Маркс), не разполага по рождение със средства за защита и нападение (Протагор), няма фиксиран размножителен период (софисти), има най-дълго детство (софисти), има ръце (Анаксагор), умее - на всичко - да подражава (Аристотел), е свободен да направи от себе си онова, което сам пожелае (Пико дела Мирандола), създава инструменти (Бенжамин Франклин), е устремен към бъдещето (Мартин Бубер), създава утопии (Ернст Блох), може да пожелае смъртта си (Еренберг), може да се смее и да плаче (Хелмут Плеснер), поставя въпроси (Карл Льовит), може да казва "Не" (Ханс Йонас), има празници (Ото Болнов).

Но човек не само се различава от останалия свят - неорганичен и органичен, - той има и общо с него. Човекът е "микрокосмос" (Демокрит), той е "мислещо огледало на универсума" (Лайбниц).

Философското разбиране за човека изисква всеки философ да даде определение на човека чрез собственото си разбиране за абсолютното. Така за Демокрит човекът е съвкупност от атоми, за Платон той е душа и тяло, за Аристотел - форма и материя, за

Хегел - дух, за Шопенхауер - проява на световната воля.

2. Съвременната епоха

През XIX и XX век човечеството се прощава с много от гнетящите индивида неравенства. Много народи получават национална свобода и независимост, сложен е край на дискриминацията поради расови, полови, възрастови, съсловни и идеологически различия. Декларацията за правата на човека е на път да се превърне в конституция на човечеството. Индустриалният труд освободи хората от пълната им зависимост от природата и осигури тяхното оцеляване. Медиите вече превръщат понятието за провинция в архаична метафора. Човекът става по-свободен, по-образован и по-осигурен със средства за живот.

Всички тези преодолени неравенства обаче водят не само до равенство "във възможностите, които всеки сам трябва да превърне в своя духовна индивидуалност, но и до уравнилост, до еднаквост в човешкия облик. Хората се обличат еднакво, постъпват еднакво, мислят еднакво, имат еднакви вкусове и мечти. Рекламите натрапват "най-доброто за всички вас", а всевъзможни класации внушават, че най-добро е онова, което се харесва на най-много хора.

В политиката този "бунт на масите" при определени културни условия доведе до възникване на тоталитарни общества. Защото едва освободилият се от вековни неравенства човек не винаги успява да живее духовно и предпочита уютата на масовото, на тълпата, а личностното проектира върху вождя и фюрера. Той не умее да оформи настоящето си като духовен свят, а живее в здрача на социалните утопии.

3. Човекът е екзистенция

"Във философията на XX век най-влиятелно е разбирането за човека, защитавано от екзистенциализма.

Към него могат да бъдат отнесени Сьорен Киркегор, Николай Бердяев, Лев Шестов,

Мартин Хайдегер, Карл Ясперс, Жан-Пол Сартр и Габриел Марсел.

Думата "екзистенция" идва от латинската "ek-sistere" и бук-вално означава "съществуване". Нейната представка "ек" има значението на "излаз", "прорив", "изблик". Тази етимология говори за съдържащия се смисъл на екстатичност, надмогване, преодоляване, който е особено важен за понятието екзистенция, с което се характеризира това по-ново разбиране за човека. Затова ще употребяваме думата екзистенция като специфичен термин, за да остава видим този аспект на екстатичност, различаващ човешкото съществуване от всяко друго. Камъкът е това, което е, защото не може да бъде нищо повече. Бог също е това, което е, защото няма какво повече да бъде, той е тъж-дество на възможно и действително. Само човек "не е това, което е, и е това, което не е" (Сартр). Човекът е крайно същес-тво, но постоянно преодолява своите предели и тъкмо в това преодоляване е неговото "екзистирание". Един от предтечите на екзистенциализма, Фридрих Ницше, с патос указва, че истин-ският човек е в непрестанно "себенадмогване".

2. Das Man

За да укаже към тази масовидност и обезличеност на съв-ременния човек, Мартин Хайдегер му дава името "das Man". То произхожда от неопределителното немско местоимение, членувано като съществително от среден род. На български език то няма точен превод. На английски се превежда като "they", а на френски като "le on". "Das Man" е човек, който говори за нещата както "се говори за тях", който чете книги, които "се четат" от другите, мисли за нещата както "се мисли за тях". "Das Man" е както особен философски персонаж, така и безлична маска, която всекидневният човек безропотно носи.

Според Хайдегер речта на "das Man" е "бърборене", "приказване". Изгубен е автентичният език на истината и битието,

какъвто притежават древните философи Парменид и Херак-лит, поети като Хьолдерлин и Рилке. Истинският език говори от името на битието, той е лотос, т.е. единство на слово и мисъл, реч и разум. А речникът на "das Man" е съставен от рутинни клишета, от служебни езикови формули. Чрез него говори анонимният глас на всекидневието.

В познанието "das Man" е повърхностен. Той е любопитен, интересува го сензацията, екзотиката. Може да се каже, че "Книгата на рекордите" на Гинес е негова библия. Тя не изисква вглъбяване, а цели да развлича, да отвлича от същественото, от онова, което изисква усилие и напрегнат размисъл.

Такъв човек остава в сферата на двусмисленото. Неговите знания идват от мълвата, слуховете и светските клюки. Те нямат автор, а са винаги анонимни, в тях я няма ясната и отговорна лична позиция.

"Das Man" е "всеки и никой", "тук всеки е друг и никой не е самият себе си", твърди Хайдегер. Може да се говори дори за "диктатура" на "das Man". Тук диктатор е безликото и анонимното, а жертва е човешката уникалност. Маската е срасната с лицето. Властва срединността, уравнеността, публичността, пре-дупреждава Хайдегер.

3. Самотата

Ако за "das Man" тълпата е убежище заради нейната безличност, то за екзистенциално настроеният човек масовото е подтик към уединение.

Всяко сериозно размишление вглъбява и с това усамотява. Характерен е случаят с Декарт. Както видяхме при темата за съмнението, Декарт достига до истината, до "Cogito, ergo sum", с цената на съзнателно дистанциране от външните неща, от чуждите мнения, дори от собственото си тяло и едва в самосъзнанието (мисълта за самия себе си като мислещ) той намира сигурна защита от злия демон-измамник. За Декарт дори Бог е само идея, а не жив Бог, към когото може да се обърне с молитвено доверие. Френският философ повечето време живее извън родната Франция в различни градове на Холандия и Швеция. Често сменя жилища, за да остане инкогнито и да не бъде обезпокояван при философските си размишления и научни изследвания. Общува главно с писма. Декарт е символ на философската и биографична самота.

Екзистенциалните форми на самотата са различни.

Самотен е човекът, изостанал от темпа на времето. Такъв е антикварният човек. Той е потопен с носталгия в миналото - било поради ценностна неприязън към настоящето, било защото е загубил близки хора или животът му е бил свързан с вече отминала социална форма.

Човек може да бъде самотен, когато е отхвърлен от настоящето и прогонен в неговата периферия. Такъв е аутсайдерът, неудачникът на епохата. Той иска, но не успява да попадне в динамиката на деня, да има значение за живота на останалите.

По-друга е самотата на бунтарите, които не просто не желаят да останат в настоящето, но и активно се стремят да създадат друго настояще и за останалите. Близки до тях са мечтателите, само че те по самата си душевна и духовна нагласа винаги ще си остават в бъдеще, което е тяхно лично настояще. Подобна е позицията на пророците и гениите. Те също са в бъдещето, но го вещаят и предлагат като дар за настоящето и на останалите.

4. Смъртта

"Das Man" отбягва да мисли за смъртта. За него тя е нещо, което се случва само на другите, тя е нещо случайно ("лош шанс"), факт от статистиката, но не и екзистенциално присъствие.

Смъртта обаче има свои знамения - болката и болестта. Те са в състояние да пропускат доспехите на сляпата ни безгрижност и тогава човек проумява, че има неща, които са несподелими. Другите съчувстват, но болката е "неописуема", защото съществува само като моя. Тогава човек разбира, че в неговата еднаквост с останалите има неща, които са само свои. "Никой не може да умре вместо мен!" Тук човек добива усет за своята единственост и еднократност и с това сваля маската на еднакъв "das Man".

Човек разбира, че е краен, че неговото време не е безкрайна линия, а е временно. Човек схваща битието си между нищото преди и нищото след него. Миналото-спомен и бъдещето-проект са разграничени от чезнещата межда на настоящето. Тези три

момента на екзистенциалното време Сартр нарича "екстази". Те са присъщи само на човека, защото природата е едно вечно и пасивно настояще. Човек обаче присъства, той съществува съвместно с отсъстващото минало и бъдеще. Това означава, че човек е и не е, е битие и нищо. Човешкото съществуване е "изпълнено" с липси, недостиги и отсъствия. Всички те са прояви на съпътстващото човека нищо.

"Човекът е битие-към-смъртта" според Хайдегер. Смъртта е екзистенциалното небитие, което чрез нищото зее в битието на човека, в неговото житие, а то е битие-време.

5. Страх, тревога, безпокойство

Тази открита от самотата и смъртта уединеност и единственост на човека го поставя в особено настроение. За негово обозначение се употребяват термините Angst на немски, anguish на английски и angoisse на френски. Това екзистенциално настроение на човека може да се преведе като страх, тревога или безпокойство.

Има два вида страх. Първият е предметният страх. Той се появява, когато сме заплашени от нещо конкретно. Така Сартр дава пример с уплахата, предизвикана от една внезапно появила се на прозореца черна маска. Ние можем да запазим самообладание, да я отстраним, да побегнем или, ако тези варианти не са възможни, да изпаднем в безсъзнание от страх, като по този начин напускаме света на страшния предмет, щом не сме успели да се справим с него.

Друг е обаче екзистенциалният страх. Той не е страх от нещо, а от нищото. Затова страхът от смъртта е екзистенциален страх, защото смъртта е нищо, а не нещо. Когато ходим по ръба на пропастта, ние се боим не от нея - защото тя не ни въздейства, - а от собствената си свобода, от възможността да скочим в нея. Но възможността е нищо, а не нещо.

Когато човек прави важен избор, тогава той е в състояние на тревога, на безпокойство, защото с него той трябва да избере самия себе си, т.е. да бъде автентичен. Ако сляпо следва чужди съвети, изборът няма да е негов. Човек затова се тревожи, безпокои, защото няма образци на поведение, приемливи за всички ситуации. Защото само вещите са еднакви, а екзистенцията е уникална. Така екзистенциалната форма на Хамлетовия

въпрос е "Да бъда или да не бъда самия себе си". На "das Man" му е уютно в тълпата, защото там той е като всички и тази еднаквост го прави спокоен, безгрижен. Там той има али-би - "така правят всички".

Екзистенциалният човек обаче екзистира, той непрестанно "прави себе си" (Сартр). Затова съществуването предхожда същността. Човек не е предопределен, той е своят собствен проект.

6. Любовта

Онова събитие, което преодолява самотата, но не накърнява, а усилва индивидуалността, е любовта. Тя е отношение към другия като към свой абсолютен. В любимото същество човек вижда условието за своя свят ("не мога без него/нея"). Хайде-гер нарича човека "битие-в-света" и "събитие". Любовта е тази уникална съвместност, която може да създаде самодостатъчен свят. Затова влюбените търсят уединение. Тук няма условия "ако..., то ...". Другият е безусловно желан и не може да бъде използван като средство за нещо друго. Влюбените се кълнат във вечна вяност, защото вечността, безкраят на времето е един от символите на абсолютното. Те си измислят нови имена, защото името е знак за навлизане в света, а тук се е появил нов свят.

Според един разказан от Платон мит в неговия диалог "Пирът" хората някога са били андрогини, т.е. двуполови същества, но силата им била толкова голяма, че боговете се побояли за властта си и ги разделили на две еднopolови по-ловинки. Оттогава човек търси "своето друго" и щом го намери, идва до ентузиазма на любовта, за която "няма нищо не-възможно" в света.

Истинската любов създава не само ново огледало, в което старият свят изглежда най-истинен, но създава и нов реален свят - дом и деца.

Домът превръща предметите в свои, еднаквите вещи в уникални. Те получават отпечатъка на семейната хронология, да-тирани от семейните празници като сантиментални предмети или носят следите на грижата за съществуването на дома като самодостатъчен свят. Тук вещите губят своята пазарна (обща за всички) цена и

получават уникална, екзистенциална стойност. Вехтото може да стане по-скъпо от новото, а счупеното да остане скъп спомен.

В децата любовта пренася вечността на човешката природа. Те са природно събитие, което има духовна причина. Те са живот, създаден чрез свобода на избора, който живот после сам ще се осъществява в свобода.

Благодарение на любовта, семейството, дома и децата човекът като екзистенция напуска самотата, смъртта и единичността си и преминава в безкрая на човешката история, навлиза чрез труда в природата, а чрез творчеството - в създаването на културни ценности.